

Н.М. Ткачук, аспірант, Тернопільський державний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ ДОСТАТНОСТІ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Розглянуто сутність поняття “достатність капіталу банку”. Розкрито особливості окремих підходів до визначення рівня достатності власного капіталу банку. Проаналізовано виконання українськими банками нормативів достатності регулятивного та основного капіталів за період 2001-2005 рр.

Ключові слова: достатність капіталу банку, регулятивний капітал, основний капітал, економічний капітал, фінансовий важіль, леверидж, адекватність регулятивного капіталу, дефолту, кредитний, операційний, ринковий ризику.

Постановка проблеми. В процесі оцінки надійності та безпечності конкретної банківської установи власний капітал є одним із фундаментальних чинників, що дає змогу поглинати можливі втрати від ризикових операцій, забезпечуючи цим самим основу для підтримки довіри до банку з боку вкладників та інших клієнтів. В кінцевому результаті власний капітал має визначальний вплив на конкурентну позицію банку і формує його конкурентоспроможність у ринковому середовищі.

У банківській справі серед основних показників фінансового стану, його розвитку та регулювання головне місце займає показник достатності власного капіталу, або капітальної адекватності масштабам і характеру здійснюваних банком операцій. На думку фахівців Всесвітнього банку, які проводили дослідження українського фінансового ринку, “банківська система України не виконує ролі ефективного провідника капіталу в економіку країни і поки не здатна фінансувати її стійке зростання. Сьогодні Україна істотно відстає за рівнем розвитку своєї банківської системи від країн СНД” [10]. Тому перед вітчизняними банківськими установами пріоритетним завданням залишається нарощення обсягів власного капіталу, адекватного притаманним банкам ризикам, поліпшення його якості та підвищення рівня капіталізації.

Аналіз останніх досліджень. В наукових колах України дослідженню питань формування та визначення достатнього рівня банківського капіталу присвячені праці М. Алексеєнка, О. Дзюблюка, О. Добровольського, О. Заруби, А. Мороза, Л. Примостки, Р. Тиркала та ін. Серед російських вчених варто виділити роботи В. Кисельова, В. Колеснікова, Л. Кроливецької, О. Лаврушина, В. Усоскіна, В. Черкесова. Належне місце в розробленні цієї проблеми займають праці таких західних вчених: Дж.Ф. Сінкі, П. Роуза, Ф. Мишкіна, Т.У. Коха та багатьох інших. Не дивлячись на таке всебічне опрацювання даного питання вченими-економістами, проблема визначення достатності банківського капіталу в цілому та власного капіталу банку зокрема залишається актуальною як в міжнародній, так і у вітчизняній банківській практиці.

Метою статті є дослідження сутності поняття “достатність банківського капіталу”, виділення особливостей окремих підходів до визначення рівня достатності власного капіталу банку, аналіз фактичного дотримання вітчизняними банківськими установами нормативів достатності капіталу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні однозначного трактування та розрахунку показника достатності капіталу банку немає. Визначення обсягу власного капіталу, необхідного банку, залишається одним із найсуперечливіших питань в теорії банківської справи. Більшість дискусій щодо цього питання пов'язана з проблемами: хто має визначати стандарти капіталу для банків – ринок чи наглядово-регулюючі органи? Який обсяг власного капіталу є достатнім для здійснення ефективної прибуткової діяльності? Для кращого розуміння суті поняття “достатність капіталу банку” вважаємо за необхідне навести думки та погляди різних вчених – економістів на дану проблему.

Так, Л.О. Примостка ототожнює терміни “достатність капіталу” і “адекватність капіталу”, вважаючи, що “воно містить уявлення про банківський капітал як джерело покриття збитків і відображає рівень надійності та ризикованості банку” [8, с. 88]. На думку А.В. Калтиріна, І.А. Скиби “достатність капіталу відображає загальну оцінку надійності банку, обумовлює залежність між величиною капіталу та ризикованістю діяльності банку” [3, с. 75]. Аналогічне по суті тлумачення достатності капіталу банку дають О.І. Лаврушин і О.В. Дзюблюк [2], [4, с. 38]. Колектив російських авторів під керівництвом А.М. Тавасієва зазначає: “достатність капіталу є узагальнюючою оцінкою надійності банку, тобто банк буде вважатися надійним в частині його капіталу, якщо параметри останнього співпадають із розрахунковими нормативами достатності,

виробленими емпіричним шляхом, самим банком, або регулюючим органом” [1, с. 537]. Як видно, дані автори в основу визначення достатності капіталу банку кладуть рівень надійності як серцевини достатності її капіталу, який залежить від ризикованості його діяльності.

Отже, не дивлячись на розмаїття точок зору та підходів до трактування поняття “достатність банківського капіталу” в цілому науковці та практики достатньо чітко визначають його зміст і намагаються ефективно реалізовувати на практиці механізми забезпечення адекватного обсягу власного капіталу для стабільного та динамічного розвитку як окремо взятого банку, так і банківської системи в цілому. З вищевикладеного стає зрозумілим, що достатність банківського капіталу має досить багатогранну характеристику, яка обумовлена функціями власного капіталу банку, характеризує здатність банківської установи покривати витрати своєї діяльності та компенсувати збитки від результатів, що виникають в процесі її здійснення під впливом ризикових факторів, виключно за рахунок власного капіталу. Зауважимо, що достатність капіталу банку тісно пов’язана із його здатністю розраховуватися за всіма взятими на себе зобов’язаннями. Але не слід ототожнювати поняття “достатність капіталу” з поточною платоспроможністю банку, оскільки на реальній здатності банку відповідати за своїми зобов’язаннями достатність капіталу може відобразитися лише в тому випадку, якщо банку доведеться одночасно або протягом короткого періоду часу відповідати за всіма своїми зобов’язаннями, не маючи джерел поповнення капіталу. Тому оцінка достатності капіталу банку дозволяє дійти висновку про можливість виникнення потенційних проблем із платоспроможністю банку та його здатності у випадку банкрутства повністю задовольнити вимоги кредиторів і втратою ним ліквідності.

Відповідь на питання адекватності власного капіталу банку не є сьогодні однозначною. Достатній розмір капіталу, як відомо, створює своєрідний буфер, який дозволяє залишатися банкам платоспроможними та продовжувати свою діяльність, не дивлячись на можливі ризики та несприятливі ситуації на ринку. Очевидно, що “недокапіталізовані банки” піддаються значно більшим ризикам банкрутства у випадках погіршення макроекономічних або інших умов в ринковій економіці. В той же час, занадто капіталізований банк, зазвичай, є низькоманевреним та неконкурентним на ринку капіталу та кредитних ресурсів. Тому загальним критерієм при вирішенні питання про достатність власного капіталу банку є підтримання його величини на такому рівні, за якого забезпечувались би, з одного боку, максимальний прибуток, а з іншого – ліквідність банківської установи. В.С. Шапран вважає, що “банківська система України має сама вирішити питання про рівень достатності капіталу банків для задоволення нагальних потреб і потреб розвитку національної економіки” [10, с. 14]. Але сьогодні вітчизняний ринок і банківська система ще нездатні вирішити цього питання. Тому очевидним є необхідність регулювання стандартів капіталу банку наглядовими органами, головним представником якого на вітчизняному банківському ринку є Національний банк України. В даному контексті достатність капіталу в міжнародній практиці розглядається з двох позицій:

1) інституційної – кожен банк повинен мати визначену мінімальну величину статутного фонду, власного (регулятивного) капіталу;

2) співвідношення власного капіталу та ризиків банку.

Сутність інституційної норми достатності капіталу полягає в тому, що кожен банк, як суспільний інститут, який має ліцензію на здійснення своєї діяльності, повинен володіти мінімальною величиною власного капіталу. Практичною реалізацією даної норми у вітчизняному банківському секторі є рекомендації НБУ щодо розміру статутного та регулятивного капіталу. На початку 2004 року Національним банком вирішено ввести щорічний розрахунок нормативу капіталізації банків у гривнях із врахуванням курсу євро на 1 січня і середнього курсу цієї валюти за останній квартал попереднього року. Мінімальний розмір регулятивного капіталу в гривнях визначається НБУ на початку року і повинен дотримуватися банками на кінець року. Слід зазначити, що з 2006 р. вводяться нові вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу банків, які бажають проводити валютні операції на міжбанківському ринку, працювати з клієнтами у вільно конвертованій валюті, а також здійснювати неторгові операції [6, с. 14]:

- для міжрегіональних банків – 8 млн. євро;
- для регіональних банків – 5 млн. євро;
- для місцевих кооперативних банків – 2 млн. євро.

Банки повинні до 30 грудня 2006 р. привести у відповідність до нових нормативів розміри регулятивного капіталу. Очевидним є те, що нові ліцензійні умови в першу чергу торкнуться малих і середніх банків, які переважно ризикують втратити дозвіл на здійснення операцій з валютними цінностями.

Застосування норми інституційної достатності капіталу викликає дискусію, особливо в країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються. Опоненти такого нормативу достатності капіталу обґрунтовують пріоритетні переваги оцінки адекватності власного капіталу банку через його співвідношення з ризиками, які бере на себе банк.

За останні роки підходи до оцінки адекватності власного банківського капіталу на практиці істотно змінилися в бік удосконалення. Як показники достатності капіталу банкіри та наглядові органи багатьох країн тривалий час, майже до середини ХХ ст., використовували групу коефіцієнтів на основі відношення власного капіталу до загальних депозитів банку, основна суть якого базувалася на розгляді капіталу банку як засобу захисту кредиторів. Суперечки щодо конкретної величини такого показника достатності капіталу точаться до сьогодні, але слід відмітити, що оптимальність даного коефіцієнта має не дискретний, а інтервальний характер, коли на кінцевий результат вирішальний вплив здійснюють стадія економічного розвитку країни, обсяг грошової маси в економіці, темпи інфляції, рівень заощаджень населення, ступінь конкуренції, концентрації банківських установ. Емпіричним шляхом практики дійшли висновку, що оптимальне значення відношення власного капіталу банку до його депозитів має коливатися в межах 0,08-0,2 [9, с. 40].

У другій половині ХХ ст. погляди регулюючих органів на капітальну адекватність змінилися. Домінуючою стала думка, що потреба банку в капіталі залежить не від обсягів депозитів, а від його активів: достатність власного капіталу повинна вказувати на те, які збитки може понести банк без негативних наслідків для інтересів вкладників та інших кредиторів. Власний капітал почав розглядатися спершу як амортизатор, що дозволяє подолати зниження реальної вартості банківських активів. З практичної точки зору, це абсолютно вірно, оскільки у випадках виникнення збитків від активних операцій, які банк здійснює самостійно й від свого імені, втрати покриваються саме за рахунок власного капіталу, а не залученого чи позиченого.

Загальноприйнятою на сьогодні залишається відома формула, за якою власний капітал банку відноситься до суми активів, зважених за ступенем ризику. Вперше операція по зважуванню банківських активів за ступенем ризику була запропонована Федеральним резервним банком Нью-Йорку в 1952 р. Починаючи з 60-х років минулого століття, банківська діяльність характеризувалась виходом на міжнародні ринки та підвищенням ризиковості операцій, а невідповідність у правилах регулювання достатності капіталу банків різних країн призводила до серйозних непорозумінь, пов'язаних із захистом клієнтів банків. Тому з метою забезпечення справедливих умов конкуренції банків на світовому ринку в 1988 р. Базельський комітет прийняв угоду "Міжнародне зближення методів виміру і стандартів капіталу" [12], яку в даний час використовує Національний банк України. Згідно з Базельською угодою, власний капітал банку поділяється на капітал першого та другого рівня. Сума обсягів капіталу першого та другого рівнів, поділена на суму активів банку, зважених за ступенем ризику, і складатиме коефіцієнт достатності капіталу або коефіцієнт Кука. Нормативне значення показника достатності власного капіталу має бути не менше 8 % [12].

Розширення спектра банківських ризиків обумовило необхідність аналізу не лише кредитного ризику, який враховувався в Базельській угоді, а й ринкового та операційного ризиків. Окрім того, активний розвиток та вдосконалення інструментів мінімізації ризиків банками виявив невідповідність між рівнем капіталу, який вимагали регулюючі органи, та рівнем економічного капіталу, що резервувався банками під конкретні банківські портфелі. З метою наближення мінімальних вимог до розміру капіталу до тих реальних ризиків, з якими установи банків стикаються в сучасних умовах Комітетом з банківського нагляду в Базелі в 2001 р. опублікований остаточний варіант нової угоди "Новий механізм визначення достатності власного капіталу" [11], в якій змінюється порядок регулювання діяльності банків в частині підвищення чутливості показника достатності капіталу до банківських ризиків.

Нова Базельська угода передбачає збереження способу розрахунку мінімальних вимог щодо достатності власного капіталу банку (коефіцієнт Кука), що був запровадженої в 1988 р., проте процес оцінки ризиків змінився: відтепер будуть враховуватися кредитні, ринкові й операційні ризики з використанням ширшого переліку економетричних моделей, технічних методів та інструментів зниження ризиків. Таким чином, розрахунок коефіцієнта достатності власного капіталу включає наступні параметри:

$$K = \frac{EC}{CR(6\%) + MR(0,4\%) + TR(1,6\%)} \geq 8\% ,$$

де *EC* – власний капітал (*equity capital*); *CR* – кредитний ризик (*credit risk*); *MR* – ринковий ризик (*market risk*), *TR* – операційний ризик (*transaction risk*) [11].

Запровадження в Україні нових вимог Базеля II вимагає здійснення постійного ретельного моніторингу діяльності банків з боку висококваліфікованих і досвідчених фахівців. У вітчизняних банківських установах ведеться підготовча робота з упровадження системи управління ризиками. Ще з 2003 р. всі банки повинні були мати власну систему управління ризиками в тій чи іншій формі й подати відповідний звіт відомим аудиторським компаніям щодо впровадження даної системи в практичній діяльності. Цей процес розрахований на кілька років. Що стосується підходів до оцінки достатності капіталу, можливо в українському банківському секторі буде використовуватися спрощений підхід, тобто застосування оцінок рейтингових агентств сьогодні, ймовірно, не буде передбачено, не говорячи вже про складніші методи оцінки достатності власного капіталу банками, а щодо наглядової процедури оцінки достатності капіталу і ринкової дисципліни, то ці концептуальні положення Нової базельської угоди будуть прийняті безумовно. На нашу думку, підвищення вимог до рівня адекватності власного капіталу ризикам, з якими банківські установи стикаються в ході своєї діяльності, без розроблення додаткової системи заходів щодо застосування більш гнучкої методики фактичної оцінки ризиковості банківських активів, може призвести до необґрунтованого стримування можливостей подальшого розвитку банків, а відтак, й економіки загалом. Очевидним є те, що оновлення нормативів власного капіталу з поетапним використанням міжнародного досвіду сприятиме зміцненню стійкості банківської системи й посиленню її позитивного впливу на розвиток економіки.

Вітчизняна банківська система сьогодні ще не готова повністю перейти на нові стандарти капіталу. Тому при визначенні показника достатності власного капіталу банку за основу взяті положення “Базель-І”. Величина власного капіталу банків регулюється централізовано у відповідних нормативних актах НБУ за двома вищезгаданими аспектами: інституційному – встановлення мінімальних вимог до розмірів статутного капіталу та регулятивного капіталу, та в аспекті співвідношення капіталу і ризиків банку – норматив адекватності регулятивного капіталу Н2 і норматив адекватності основного капіталу – Н3.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розраховуватися зі своїми зобов’язаннями, визначається шляхом відношення регулятивного капіталу до сумарних активів і позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банку. З цією метою всі активи банку поділяються на п’ять груп за ступенем ризику і далі підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зважування (0, 10, 20, 50 і 100 %). Значення нормативу адекватності регулятивного капіталу з 01.03.2004 має бути не менше 10 % [5]. Результат фактичного виконання вітчизняними банками даного нормативу подано в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка власного капіталу та показників його достатності банківської системи України у 2001-2005 рр., млн. грн.

Показники	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Власний капітал, в т.ч. основний капітал**	7915 6584,6	9983 8508,6	12882 10857,6	18421 15166,8	25451 19619,5
Темп росту: власного капіталу, % основного капіталу, %	– –	126,1 129,2	129,0 127,6	143,0 139,7	138,2 129,4
Регулятивний капітал	8025	10099	13247	18188	26373
Темп росту, %	–	125,8	131,4	137,3	145,0
Питома вага у власному капіталі: основного капіталу, % регулятивного капіталу, %	83,2 101,4	85,2 101,2	84,3 103,0	82,3 98,7	77,1 103,6
Частка основного капіталу в регулятивному, %	82,0	84,2	82,0	83,4	74,4
Достатність капіталу: регулятивного (Н2), % основного (Н3), %	20,69 13,8	18,01 13,3	15,11 10,8	16,81 11,3	14,95 9,2

* Джерело: Вісник НБУ. – 2006. – № 2. – С. 49.

** На кінець 2005 р. результат минулих років включений до складу додаткового капіталу [7]

Упродовж досліджуваного періоду зберігається тенденція до зростання абсолютної величини балансового та основного капіталу банків, що мало б позитивно вплинути на рівень капіталізації системи. Проте, за підсумками 2005 р. темпи росту вищезгаданих показників знизались порівняно з попереднім роком і значно відстають від динаміки активів. Стабільна діяльність банків і своєчасне виконання ними зобов'язань перед вкладниками і кредиторами значною мірою залежить від обсягів регулятивного капіталу. Наявна тенденція до зростання величини регулятивного капіталу банківської системи на 8185 млн. грн., збільшилась також його питома вага у власному капіталі майже на 5 %. Незважаючи на такі позитивні зрушення відставання темпів нарощення капіталу банків від динаміки їхніх активів у 2005 р. призвело до зниження показника Н2 на 1,86 % проти 2004 р., а починаючи з 2001 р. – в середньому на 6 %. Якщо у 2003 р. за нормативу Н2 у 8 % та фактичної адекватності регулятивного капіталу 15,11 % можна було говорити про певний “запас міцності” банківської системи щодо збільшення обсягів активних операцій, то у 2005 р. ситуація певною мірою змінилася на гірше: “запас міцності” значно знизився за нормативу адекватності у 10 % та при наявному зменшенні фактичного його значення. Це може нести загрозу зниження стійкості вітчизняної банківської системи, особливо в умовах існування ризиків погіршення якості кредитного портфеля банків через швидке його розширення. Очевидно, що вітчизняні банки не мають достатнього резерву для потенційного нарощення активних операцій і проблеми збільшення обсягів власного капіталу та виконання нормативу адекватності регулятивного капіталу залишаються сьогодні досить актуальними.

Норматив адекватності основного капіталу Н3 встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких банк може зазнати в процесі своєї діяльності, залежно від впливу ризиків. Н3 розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банків. Значення показника достатності основного капіталу має бути не менше 4 % [5].

Упродовж досліджуваного періоду відбувається збільшення обсягів основного капіталу в цілому по банківській системі, але негативним моментом є зменшення його частки у регулятивному капіталі на кінець 2005 р. на 9 %, що певною мірою зумовлено включенням результатів минулих років до складу додаткового капіталу, які до листопада 2005 р. відносились до основного капіталу банку (табл. 1). Щодо показника достатності основного капіталу, то фактичні його значення, не дивлячись на відставання темпів зростання основного капіталу від динаміки чистих активів, перевищували нормативне значення, простежується тенденція до зниження його розміру з 15 до 9,2 %. Високі рівні нормативу капіталу Н3 по банківській системі (варіація значень: 9,2-15,5 %) свідчать, з одного боку, про достатність власного капіталу (базової його складової), але з іншого боку, вказують на невисокий рівень технологічності та конкурентоспроможності вітчизняних кредитних установ. Тому банкам слід не лише неухильно дотримуватись нормативних вимог регулюючих органів, а й ефективно проводити менеджмент власного капіталу, з метою забезпечення ліквідності та прибутковості. Здійснюючи політику посилення вимог до нарощення банками власного капіталу Національному банку України, на нашу думку, доцільно було б застосовувати диференційований підхід при встановленні обов'язкових до виконання нормативів достатності капіталу щодо різних груп банків, враховуючи їх потенційні капіталотворчі можливості та рівень прибутковості.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне відмітити: достатність власного капіталу, з огляду на врахування при її розрахунку майже всіх ризиків банківської діяльності, є інтегральним показником оцінки стану якісної капіталізації та фінансової стійкості банківських установ зокрема та системи банків в цілому. Під достатністю капіталу банку слід розуміти його здатність покривати витрати і непередбачені втрати від своєї діяльності виключно за рахунок власного капіталу. Поряд з цим, зважаючи на постійну диверсифікацію ризиків в сучасному економічному просторі, першочерговим завданням для банківської спільноти залишається постійне вдосконалення методики оцінки даних ризиків та її застосування у визначенні рівня адекватності власного банківського капіталу потребам розвитку економіки. Для успішного розв'язання такого завдання необхідною умовою є координація зусиль як наглядових органів, так і банківських установ, рейтингових агентств, науковців і практиків, які зацікавлені в розробці досконалого способу розрахунку показника достатності банківського капіталу.

Список літератури

1. Банковское дело: управление и технологии / Под ред. проф. А.М. Тавасиева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 863 с.
2. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
3. Деятельность коммерческих банков: Учеб. пособие / Под ред. проф., д.е.н. А.В. Калтырина. – Ростов-на-Дону: “Феникс”, 2004. – 384 с.
4. Дзюблук О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1996. – 140 с.
5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою правління НБУ від 28.08.2001 № 368 // www.bank.gov.ua.
6. Лысенко Е. НБУ пустит банки по миру // Деловая столица. – 2005. – № 45. – С. 14 -15.
7. Постанова Правління Національного банку України “Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні” від 01.11.2005 № 407 // Нормативні акти Національного банку України. – 2005. – № 12. – С. 23.
8. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банках: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
9. Фетисов Г.Г. Оценка финансовой устойчивости коммерческого банка // Бухгалтерия и банки. – 2002. – № 10. – С. 39-50.
10. Шапран В.С. Скільки капіталу сьогодні потрібно вітчизняним банкам? // Фондовый рынок. – 2002. – № 6. – С. 14-16.
11. Basel Committee on Supervision. Consultative document. Operational Risk. – January, 2003.
12. Basel Committee on Supervision. International Convergence of Capital Measurement and Capital Requirement. – 1988. – July.

Summary

Essence of capital adequacy is considered. The peculiarities of separate approaches of the determination ratio of the equity capital adequacy are exposed. The fulfillment of the Ukrainian banks the criteria's capital adequacy ratios of the regulatory capital and base equity capital during the period of 2001-2004 is analyzed.

Отримано 11.05.2006

Ткачук, Н.М. Особливості визначення та оцінки достатності банківського капіталу [Текст] / Н.М. Ткачук // Вісник Української академії банківської справи. - 2006. - № 2. - С. 99-105.